
HAGYOMÁNY

CSÁSZÁR TÖMLÖCÉBŐL SZABADULT ÚRFIAK (Szilágyi és Hajmási)

K A T O N A I M R E — L Á B A D I K Á R O L Y

„TÖRÖK TSÁSZÁRNAK SZÉP LEÁNYÁROL”

1. Egy szép dologrul / én emlékezem, / ha meghalgtatók,
akinek másátt, / nyilván Jol tudom, / ti nem halotátok:
török tsászárnak / szép leányáruul, / kin tsudálkoznátok.
2. Egy időkorban / két vitéz urfi / fogva eset vala:
Konstantzinápolban / török tsászárnak / megfogatak vala,
kikett a tsászár / ő tömlöztében / bevettetett vala.
3. nem mesze azért / tsászár házáatul / an nagy tömlözt vala,
kiben im ezek / a kétt vitézek / bévettetek vala:
szilágyi mihály, / hagymási lászlo / az ő nevek vala.
4. Egy idő korban / pünkösöd napjára / Hogy jutotak vala,
Szilágyi mihály / tömlözt rostéján / kinéздегél vala;
kobza kezében, / keserves nottát / így verдегél vala.
5. Nagy ohajtásal, / keserves szivel, / im, ezt mondja vala:
eztende ez nap / ur fi házamnál / Vigan laktam vala
én vén atyámál / és vén anyámál, / hajadon hugomal.
6. Azkoron azért / tsászár leánya / kinéздегél vala
Palota ablakán, / úgy halgatja vala.
Szép termetire / az szilágyinak / felgerjedet vala.
7. Császár leánya / tittkon egykoron / hozzájok mentt vala.
szomorú szivétt / az szilágyinak / vigasztalja vala.
nagy, szép beszédel / Császár leánya, / im, ezt mondja vala:
8. — Te, vitéz urfi, / ha fogadnád / te igaz Hitedre,
hogy el-kivinél / magyar országgra, / te lako földedre
és feleségül / magadhoz venél / isten törvénynyére,
9. Rövid nap téged / kimentenélek / atyám tömlöztéből,
kivezetnélek / nagy katonaságál / az tsászár várábul.

10. Mihelyt ezt hallá / szilágyi mihály, / neki ezt felelé:
— Csak szabadíts ki, / én felfogadom / Én igaz hitemre,
Császár leánya, / hogy el-kiviszlek / én lakoföldemre.
11. Leány egykorban / tömlőtztartoval / megszörződött vala:
mint egy efélkor / az vitézeket / kihozatá vala,
maga házához / ökett el-kivivé / szabadulásokra.
12. ada az leány / a vitézeknek / szép, aranyos kardott.
lovázmestereknek / és lovászoknak / elszették fejekett,
és nyergelének / mindjárt magoknak / Három fő Lovakatt.
13. Fölöttözének / mindjárt magoknak / szép, fehér ruhákatt.
császár leányát / ök felüteték / az egyik jo lora,
az urfiak is / Felfordulának / egy Jo lovokra.
14. Császárnak szolgák / mindgyárt regel korán / Hirül adták néki,
Hogy az urfiak / mostand tömlötzbül / kiszabadulának,
lovázmestereknek / és lovászoknak / elszették fejekett.
15. Nagy hamarság / az tsászár / az vitézivel
Elöl hivata / a fő vajdákat / nagy hirtelenségel:
— rajta légyetek, / visszahozátok / nagy hirtelenségel!
16. Harmintzadokon / és az vámonokon / vajdák Parantsolták:
— Ha ily emberek / ez fele jönnek, / iten megfogjátok,
Konstantzinappolban / tsászár kezéhez / mindjárt behozátok!
17. Harmintzadokon / kérdezik vala, / hogy Hová menének
vitéz urfiak / nagy hamarság / nekik felelének:
Nagyszombatt fele / az farkasok / szerentsétt próbálni.
18. Ha az isten / szerentsét adna, / oda fogunk menni.
30 tzadokon / vitéz úrfiak / általmenek vala.
Harmontzadosok / eszekben vették, / feltámadnak vala,
19. Hogy mi modon volt / nekik az / Parantsolatt mondva.
Igen vitézek / tölök tartanák, / gyorsan mennek vala.
viadal előtt / tsászár leányát / az szigettben küldték,
20. leány a hartzon / hogy el ne veszen, / mertt féltik vala.
magok vajdákkal / megverekedének / egy szép, sik mezőben.
Isten akará, / az viadalban / vajdák meghalának.
21. Imár vitézek / tsászár leányát / hogy keresik vala,
gyenge siralmát / vitéz szilágyi / meghalota vala:
nagy busultában / vadonerdőben / Siránkozik vala.
22. Császár leánya / azt mondja vala / gyöngö siralmában:
— kegyelmes istenem, / mélyen Jöttem el / ezen vitézekel?
Jaj, hova legyek / Ez vadon erdőben / keserüségemben?

Dörök Wadjar nati Szep leangjal
 1 Egy hejvölgyed is emlekezem harony
 halgat nator alunket masatt nyilekandol tawon
 tawon halotator. Cörök Szafjamar hejv leangja
 Pult hantrol al Szep nitt uti
 2 Egy idő Porban Pitt erles is ki fogvaasol
 Vála Pors lanté: ^{körök Szafjamar} napuló an meg fogatol hantol
 Kibekell az Szafj ar ötosii lety abon beötölöt
 3 Menn nely azint Szafj ar kijätul asringy
 tom lety vála Piben imozsi adittöröl
 beötölöt vála Szitagyimi haly kagy
 Masi liflo az nevok vála
 4 Egy idő Porban püntköse meg jara
 Szogy Autolok vála Szitagyimi haly
 tom lety ras azim Püni Szeg el vála
 Wobu Püchen Peserwes nator iggye
 vögölet vála

19. Császárnak kedves mindgyártás regét harca
 Szent adaknak is Hegyasszonyok most tündökö-
 lök sőt kőfaként látható. Császárnak most
 Neki es lovagjainak. Eljették pedig most
 20. Császárnak. Szeged ajint a törökös ajint is
 Elt hirtára aly vagy. Most nagy hit telensége
 21. A nagy hitet. Vél a nagy hit nagy hit telensége
 22. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 23. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 24. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 25. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 26. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 27. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 28. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 29. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 30. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 31. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 32. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 33. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 34. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 35. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 36. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 37. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 38. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 39. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 40. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 41. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 42. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 43. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 44. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 45. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 46. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 47. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 48. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 49. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 50. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 51. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 52. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 53. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 54. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 55. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 56. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 57. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 58. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 59. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 60. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 61. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 62. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 63. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 64. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 65. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 66. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 67. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 68. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 69. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 70. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 71. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 72. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 73. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 74. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 75. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 76. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 77. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 78. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 79. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 80. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 81. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 82. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 83. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 84. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 85. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 86. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 87. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 88. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 89. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 90. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 91. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 92. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 93. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 94. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 95. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 96. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 97. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 98. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 99. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége
 100. A nagy hitet. A nagy hit nagy hit telensége

23. — szánom magamatt, / de sokal inkább / vitéz urfiakatt:
szabjára hánták / nagy kegyetlenül / az ő tagjaikat.
Szörnyü halálra / Értetek adom / már én nis magamatt.
24. — Ez vadon erdön / temető helem / léssen Már énnékem,
av vadak, madarak / és az farkasok / léssnek siratóim.
erős Istenem, / a te kezedben / ajánlom most lelkemet!
25. szilágyi mihály / nagy hamarságal / oda siett vala,
tsászár leányátt / élni hogy látá, / Hozá méne vala:
leánt nagy szépen / kezénél fogva / el-kivitte vala.
26. Elindulának / és igen menek / magyarország felé.
és az határban / hogy Elérének, / hagymási felelé:
— vijunk Meg ketten / e szép leányért, / ségyen egyikünké!
27. Fele/le/ nék/i/ / szilágyi mihály / hagymási lászlonak:
— szerelmes társom, / hagymási lászlo, / enged énnekem,
mertt néked vagyom, / azt minyájan tudjuk.
28. igen könyörög / Császár leánya / vitéz urfiaknak:
— nem ilik nektek, / lly vitézeknek / értem elvesznetek!
Hányatok engem / inkább fegyver/t/e, / mint ezt miveljétek!
29. Nem akar ebben / egyebett teni / az hagymási lászlo.
kardott rántának, / öszvetsapának: / az tsabdosás közötten
Hagymási kezétt / Szilágyi mihály / megvágá bokában.
30. azt monda akor / hagymási Lázlo / Szilágyi mihálynak:
— Szerelmes társam / én tégedett kérlek / az nagy uristenre:
Megbatsás nékem, / mert ez jutalma / Az bünös embernek.
31. mert nékem vagyom / kétt szép fiam, / Jámbor feleségem.
az nagy ur isten / Büneim szerént / Vere most meg engem.
légy egésségben, / szerelmes társam, / Megbotsás énnékem!
32. s az kétt urfiak / egymástul válának.
Szilágyi mihály / an nagySzombattban / Mikor beérének,
Szilágyi mihály / tsászár leányával / ott megesküvének.
33. Ezer 8 szászban / e kető felett / hogy irnak tizen 2 ben,
1 ifju szerzé / veszteg ültében / Szöndörö várában,
egy boétá/nak/ ő verseiben / Szomorü szivében.

1822 Vége — Janorai, / 6

1822—1825.

Kopács-Kopačevo (Baranya)

Csőbrös István kéziratos énekeskönyve, 47—54. old.

Balladakönyvünk* legértékesebb gyöngyszeme ez az irodalmi ritkaságnak számító *Császár tömlőcéből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) verses históriája. Habár nem tekinthető népballadának és természetesen dráva-szögi eredetűnek sem, mégis itt van a helye.

Kettős Imre anyai hagyatékában: 18—19. századi egyházi nyomtatványok között egy kéziratos füzetet lelt *Kopácson*, melyet 1974. nov. 20-án közlés céljából *Pataky* Andrásnak adott át. E kéziratos énekeskönyv tartalmát, tulajdonosának fontosabb adatait és az értékesebb szövegeket — köztük *Szilágyi és Hajmási* történetét is — *Pataky* révén a *Magyar Képes Újság* 1975. évi 8—15. számából közelebbről is megismerhettük.

A *Kopácsi-énekeskönyv* irodalmi-népköltészeti értékünk, voltaképpen a legrégebb magyar nyelvű kéziratos *katonakönyv*. Összeírója a kopácsi *Csőbrös* (Csebres) István volt, aki 1795. jan. 24-én látta meg a napvigot. Tanítója *Szalai Márton* lehetett, aki 1791 és 1810 között működött *Kopácson*. Eredményes munkáját dicséri *Csőbrös* István olvasható, tetsetős írása és versszeretete, valamint verselgető hajlama is.

Saját énekeskönyvének néhány sora alapján sejthető, hogy *Csőbrös* István féktelenkedő természetű legény lehetett és elérte a korabeli balsors: 1814. jan. 24-én elvitték katonának. Tíz évnél tovább szolgált, járt Dalmáciában, Itália északi tartományaiiban, míg végre 1825-ben hazakerülhetett. Hiába nősült kétszer is, házasságából gyermek nem született, és ő maga fiatalon: 39 éves korában halt meg *Kopácson*. Korai halálában minden bizonnyal közrejátszott katonáskodása idején szerzett betegsége is. (Maga a *Csőbrös* családnév' egyébként ma már csak női ágon él.)

Az énekeskönyvet katonáskodása utolsó éveiben: 1822 és 1825 között írta, nagyobb részét valószínűleg *Ferrarában*. (A leszerelése előtti években bizonyára már jobban ráért.) A kéziratos füzet 10 × 15 cm-es; 160 oldalából 156 van teleírva, oldalanként átlagosan 20 sornyi szöveggel, összesen 59 vers található benne. A szövegek nagyobb része katonakeserves, katonadal, bujdosóének, szerelmi dal, asszony- és nőbecsmérlő és e históriás ballada. *Csőbrös* István nem tünteti fel forrásait, egy részük minden bizonnyal bajtársaitól kölcsönzött kéziratos énekeskönyv, más részük pedig a korabeli szájhagyomány lehetett, de maga a másoló is sok esetben elég ügyesen verselgetett. Tüzetesebb vizsgálat kell majd annak eldöntésére, hogy e három réteg milyen arányban szerepel a *Kopácsi-énekeskönyvben*. Egy máris bizonyos, a *Császár tömlőcéből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) históriája nem szájhagyományból, hanem az írásbeliségből ered, mégpedig inkább kéziratos, mint nyomtatott forrásból.

A bemásolt szövegek nagyobb része sorokra és (részben meg is szá-

mozott) versszakokra van tördelve, *Szilágyi és Hajmási* verses históriája azonban nem. *Csőbrös* István nem mindig érezte pontosan, hol végződnek a sorok. S egy-egy sort, félsort ő vagy az előző másoló ki is felejtett. E szövegnek helyesírása is régiesebb, mint a többi versé. (Az eredeti írásmódon csak annyiban változtattunk, hogy helyreállítottuk és harmadoltuk a sorokat; mai központozással, valamint egybe- és különírással éltünk, hacsak ez utóbbinak nem volt jellemző szerepe.) Mindez arra vall, hogy a közvetlen forrás — mint említettük — kézirat lehetett: ha ugyanis nyomtatott szöveg állt volna rendelkezésére, nemcsak a versszakokat, hanem a sorokat is tördeli. A kézirat helyesírása a korabeli gyakorlathoz és a *Kopácsi-énekeskönyv* többi darabjénál egyaránt régiesebb, erősen romlott: e szöveg tehát füzetből füzetbe vándorolhatott, miközben mind több és több hiba csúszott bele, de ugyanakkor némileg közeledett is a népnyelvhez. (Egyes ő-ző és egyéb sajátosságok, pl. a rövid magánhangzók kedvelése is közvetlen dél-baranyai eredetre vallanak!)

E *Császár tömlőcéből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) kopácsi változata régisége, ritkasága és teljessége révén egyaránt nagy irodalmi érték. Korábbi változatai közül kettő 17. századi kódexben maradt fenn: a *Vasady*-féle 1561-es, a *Csoma*-féle pedig 1571-es évszámot tüntet fel, de a kutatók eléggé egyöntetű véleménye szerint jóval korábbi időpontban keletkezettek. (RMKT VII: 370—382.) Időközben előkerült egy felényi töredék, az ún. *Kárász*-féle változat is, mely a közlétező *Varga* János szerint az előzőknél valamivel korábbi: 1560-ból ered. (ItK 1958: 526—529.)

Semmi kétség, hogy e 4 közül kopácsi változatunk a legfiatalabb és az is nyilvánvaló, hogy maga a másoló: *Csőbrös* István változtatta meg az eredeti évszámot, mégpedig eléggé ügyetlenül. A *Vasady*-, a *Csoma*- és a *Kárász*-féle szövegek jóval közelebb vannak egymáshoz, mint hozzájuk a kopácsi; már maga ez a tény is jelzi az időközben elmúlt nem kis időt: a 240—250 esztendő. Mindenesetre meglepően huzamos ideig és széles körben lehetett elterjedve.

Ha a későbbi betoldásokat elhagyjuk, a *Vasady*- és a *Csoma*-féle változat egyformán 99 sorból áll, a *Kárász*-féle töredék mintegy a felényi: 48 soros. A kopácsi változat csaknem teljes: 98 sorból áll (a 9. versszakból maradt ki a 3. sor); igaz, hogy három töredékes sor is akad (6:2, 27:3, 32:1), nem számítva egyes szavak, szótagok kiesését és cseréjét.

A kopácsi változat negyed évezred távolságából is eléggé szorosan követi 16. századi előképeit, az eltérések szemmel láthatólag *másolási hibák*, és nem a szóbeli csiszolódásból erednek. Ez legmeggyőzőbben a szótagszámtévesztések gyakoriságából mutatható ki. Mind a négy szövegünk a 16. század egyik legnépszerűbb versformájában íródott: sorainak szótagszáma $5+5+6=16$, a versszakok pedig 3—3 sorból állanak. (*Fajcsék* 1942: 47—48). A sorharmadok szótagszámaikat a *Kárász*-féle

töredék összesen 3, a *Vasady*-féle 4, a *Csoma*-féle 15, a kopácsi pedig 26 esetben véti el. (Ha e nyilvánvalóan másolási hibákat a sorrend egyik meghatározójának tekintjük, az egyes változatok valószínű időrendje így alakul: *Vasady*-, *Kárász*-, *Csoma*-féle és végül a *kopácsi* variáns.)

Süpek Ottó kutatásai óta tudjuk, hogy a versszakok, a verssorok, továbbá a szótagok száma is szimbolikus szerkezetet alkotott és ez az egész költeménynek mélyebb, kettős vagy többszörös értelmet is kölcsönözhetett. (1971: 443—449.) Különösen tudatos fokon jelentkezett mindez *Balassi* Bálintnál. (*Harvát*h 1970: 672—679.) Eredményeik alapján könyvedén kimutathatjuk, hogy az *eredeti Császár tömlőceből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) verses história 33 versszakból és összesen 99 sorból állott, minden ettől való eltérés betoldásnak vagy romlásnak az eredménye. Meglepően nagy tudatosságra vall, hogy a sorok szótag-száma majdnem teljes következetességgel $5+5+6=16$, e képlettől alig van eltérés. Maga az egész verses história voltaképpen 100 soros, ha címét is ide számítjuk, és korántsem lehet véletlen, hogy a másolók is címet adnak neki! További meglepő következetességet is tapasztalhatunk: a *Vasady*-, *Kárász*- és *Csoma*-féle változatok egyes epizódjai 3—3 versszakosak, ettől csak a végén: a 30. és 31. szakaszban van eltérés, melyek kivételesen tartalmilag szorosan összetartoznak. Mivel a kopácsi változat a két viadalt összevonja, az ő esetében e hánmasság némi csorbát szenved, ha azonban a hiányzó helyeket a többi változathoz kiegészítjük, a kopácsi is tökéletesebbé tehető. Mindez nagy korabeli költői tudatosságra vall, ha a rímképlet és egyéb költői megoldások el is maradnak a kortárs *Balassi* művészetétől.

A 16. századi verselésre a kötött szótagszám a jellemző; valószínűleg *nemzetközi* gyakorlat eredménye a szövegünkben is következetesen érvényesülő $5+5+6=16$ szótagszám-tagolódás, mely a későbbi századokban nagyot veszít népszerűségéből, a népköltészetben szinte alig marad nyoma. (Vargyas 1952: 140—145, 241.) Egyik kései emléke lehet mindenesetre:

Zörög a kocsi, / pattog a Jancsi, / talán értem jönnek?
Jaj, édesanyám, / nevelődajkám, / de hamar elvisznek!

(Korántsem mernénk állítani, hogy e lakodalmi dal pattogó dallamára adták elő a *Szilágyi és Hajmási* históriáját, de hasonló szerkezetű és menetű *parlando* formája talán feltételezhető.)

A *Császár tömlőceből szabadult úrfiak* (Szilágyi és Hajmási) egyhangú és bokrosan vagy sehogyan sem jelentkező rímei a mi számunkra nagyon gyengéknek tűnnek, és messze elmaradnak *Balassi Vitézi énekétől*. (Igaz, ez utóbbi sorainak szótagszáma is eltér.) De hiszen verses históriánk jóval korábbi is! Akár eredeti, akár pedig átdolgozás, mindenképpen a 16. század elejére vagy közepére tehető, amikor még a rím-

érezék sem volt nagyon fejlett, ill. a sorok harmadolása — és nyilván az ennek megfelelő dallamsor — miatt sokkal több alakzatot éreztek rímnek, mint mi, és ezek ismétlődését, bokrosságát, egyhangúságát a dallam részben feledtette. Két példa a kopácsi változathól:

2. Egy időkorban / két vitéz urfi / fogva eset vala:
 Konstantzinápolban / török tsászárnak / megfogataik vala,
 kikett a tsászár / ö tömlötzében / bevetetett vala.

16. Harmintzadokon / és az vámokon / vajdák Parantsolták:
 — Ha ily emberek / ez fele Jönek, / iten megfogjáltak,
 Konstantzinappolban / tsászár kezéhez / mindjárt behozátok!

A 16. századi általános előadói gyakorlatnak megfelelően, e históriát is dallamra énekelték és mivel a vers-, ill. dallamsorokat harmadolták, ezzel sokkal több rímhelyzetet teremtettek, mint amennyit a sorvégek biztosítottak volna. Ha az összes lehetséges rímhelyzetet számításba vesszük, a *Szilágyi és Hajmási* 4 szövegének tanulságos, de az időrenddel közvetlen kapcsolatba nem hozható sorrendje alakítható ki:

a Kárász-féle töredék összes ríme	99	(felényi szövegnél)
a kopácsi változat összes ríme	166	”
a Csoma-féle változat összes ríme	141	”
a Vasady-féle változat összes ríme	134	”

Rímelés tekintetében tehát a 4 változat közötti különbségek valamivel nagyobbak, mint a szótagszám-ingadozás; az okokat főként a sorharmadok és a szavak *szórendi cseréjében* kereshetjük, melyek megbonthatnak vagy éppen teremthetnek rímhelyzeteket. Néhány példa:

1561: Kiben két vitéz / és fő urfiak / bévetettek vala.
 Kopács: kiben im ezek / a kétt vitézek / bevétettek vala:

1561: Tégöd rövid nap / kimentenélek / atyám tömlöcből
 Kopács: Rövid nap téged / kimentenélek / atyám tömlötzéből

1561: Viadal előtt / császár leányát / az szigetben küldék,
 Mert féltik vala / leánt az harcon / hogy el ne veszzenék.

Kopács: Viadal előtt / tsászár leányát / az szigetben küldék,
 leány az hartzon / hogy el ne vesszen, / mert féltik vala.

A 16. században tehát kötötté és szabályossá vált ugyan a sorok és kisebb egységeik szótagszáma, de képlékeny volt a rímelés, és mivel a

másolók nem törekedtek a szó vagy éppen a betű szerinti hűségre, legkisebb változtatásaik is új és új rímhelyzetet teremtettek: a szótagszám legcsekélyebb változtatása *nélkül* is változatról módosultak a rímek.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy *Szilágyi és Hajmási* 4 története *tartalmi* szempontból is jelentősen különböznék egymástól, épp az ellenkezője igaz: nincs közöttük lényeges különbség! Még ennyi sem, mint általában szokott lenni e kéziratos könyvek szerelmi vagy egyéb énekei és dalai között. Mindenesetre a három korábbi szöveg közelebb áll egymáshoz, mint a 19. század eleji kopácsi változat, melynek tartalmi eltérései részben a kopás (feledés), részben pedig a kismértékű elnépiesedés számlájára egyaránt írhatók, esetenként pedig más, rokon énekek hatását vagy a többitől némileg eltérő, ma még lappangó (elveszett) forrást is gyaníthatunk. Mindegyikre érdemes néhány példát idéznünk.

Már *Pataky* András észrevette (1975: máj. 15.), hogy a kopácsi változatban a szuitán lovai nyakának elszabdálása nem szerepel, tehát e sor kimaradt:

1561: Az több lovaknak / az ű nyakokat / elcsapkodták vala . . .

— holott ez az 1571-es változatban is szerepel; a Kárász-félében nyilván csak azért nem, mivel ennek a második fele maradt fenn. Igazat kell adnunk *Patakynak*, hogy az efféle kegyetlenség ütközött volna a paraszti morállal, ill. gyakorlattal. (Újkori népköltészetünkben is legfeljebb a féktelen *Józsa* Gyuri nemes úr kegyetlenkedik a lovakkal, egyébként a pásztor- és a katonadalok a legnagyobb szeretettel énekelnek róluk, népmeséinknek is legkedveltebb és legokosabb állathősei.)

Már a 16. századi változatoknak sem fő mondanivalója a harc, hanem sokkal inkább a „szerelmi háromszög” problémája, a kopácsi változat e szempontból még „modernebb”, egyben balladásabb is: a sorok bizonyos átcsoportosításával a menekülés két viadalát egybevonja:

Kopács: magok *vajdákkal* / megverekedének / egy szép, sik mezőben;
Isten akará, / az viadalban / vajdák meghalának . . .

1571: 1: *Harmincadosok* / eszekben vevék, / föltámadtak vala,
És nagy viadalt / velek tartának. / Általmentek vala.

2: *Vajdák* elérék, / egy szép szigetnél / szemben megvívának,
Isten akará, / az viadalban / vajdák meghalának . . .

Az ilyen és hasonló kihagyások vagy összevonások csak a legritkább esetben jelentenek rövidülést, hiszen a kopácsi változat is 98 soros, a többi — a csonka Kárász-félét nem említve — pedig 99! Az említett

szerkezeti egység és e terjedelem csak úgy volt megőrizhető, hogy a kopácsi változatba néhány új, vagy legalább jelentősen átköltött sor is bekerült. Mivel ezek egy eddig ismeretlen forrásból is eredhetnek, kiemelésük indokolt; következzenek tehát a kopácsi változat új vagy jelentős mértékben átdolgozott sorai, melyek a másik három 16. századi változatban nem találhatók:

- 9:2 Kivezetnélek / nagy Katonaságal / az tsászár várából ...
 13:3 az urfiak is / Felfordulának / egy Jo lovokra ...
 17:2 vitéz urfiak / nagy hamarságal / nekik felelének ...
 19:1 Hogy mi modon volt / nekik az / Parantsolatt mondva ...
 19:2 Igen vitézek / tölök tartanak, / gyorsan mennek vala ...
 20:2 magok vajdákkal / megverekedének / egy szép, sik mezőben ...

Ezeket az új sorokat azonban nem szabad túlértékelnünk: a kihagyások és összevonások pótlására, áthidalására iktatódta be, többségüknek a prozódiaja rossz, itt-ott tartalmilag is hibásak — Kivezetnélek nagy Katonaságal ...; Felfordulának egy Jo lovokra.) stb. Mindezek alapján a 16. századi változatokat tekinthetjük hitelesebbeknek; az egyébként jellemző, hogy a kopácsi milyen valóban új megoldásokat alkalmaz (*Felfordulának* egy Jo lovokra ...: — magok vajdákkal *megverekedének* egy szép, sik mezőben); ezek párhuzamait *Balassi* verseiben vagy akár a *népballadák* között is könnyűszerrel meglelhetnénk.

Hasonló a helyzet a kopácsiból teljesen vagy részlegesen hiányzó sorokkal is: a lovak nyakának elcsapdosásán kívül alig van komoly tartalmi szerepük, legfeljebb még a kettős viadal bemutatása vehető ilyennek, a többi ugyanúgy áthidaló és „töltelék” csupán, mint az idézett új kopácsi sorok is. Tehát a kopácsiból kimaradt, de a 16. századi változatokban még meglévő sorok:

1561: 9:3 Csakhogy fogadd föl, / vitéz, énnéköm / te igaz hitödre!

1561: 30:3 Az több lovaknak / az ű nyakokat / elcsapkodták
 [vala ...

33:3 Legyetök utánnok, / nagy hamarsággal / hozzátok
 [előmben!

A kettős, ill. összevont viadal sorait előzőleg már idéztük. Említhetnénk még a kisebb eltéréseket is (pl. a kopácsi változatban *szablya* helyett eleinte *kard* szerepel és a miénk kétszer is említi *Nagyszombatot*, míg a 16. századi változatok csak egyszer), de itt nincs terünk ezek számbavételére és elemzésére. Nem foglalkozunk bővebben a népballadai összefüggésekkel sem, mivel e kopácsi változat minden népiesedése ellenére is irodalmi eredetű; e kérdést egyébként *Vargyas* Lajos kellő részletesség-

gel feldolgozta (1976, II: 328—337.), melyhez azonban néhány megjegyzést kell még fűznünk!

A történet és a nevek azonossága alapján minden kutató számára kézenfekvő volt, hogy az irodalmi és a népköltészeti *Szilágyi és Hajmási* história közös töről eredhet, általában az irodalmi megfogalmazásnak adták az elsőbbséget. Mivel a 16. századiaknál újabb szöveg — a kopácsi változat megtalálása előtt — nem került elő, többen arra gondoltak, hogy a 19. századra, amikor tehát a népballadákat feljegyezték, ez az irodalmi eredetű história népiesedett el. Csak *Vargyas* Lajos élt bizonyos fenntartással (1976, II: 334.). A 19. századi kopácsi változat felbukkanása igazolni látszik kételyeit: e szövegünk amikor kerül be ugyanis egy katonakönyvbe, amikor az első népballadákat kezdik feljegyezni, vagy legalább említeni, sőt ami még feltűnőbb: az irodalmi változatokra is ekkor találnak rá: a múlt század 20-as éveitől kezdve régi irodalmi emlékek, népi kéziratok és a szájhagyomány szinte egyszerre szállítja a különféle változatokat, ha ezek száma összesen nem is sok: a kopácsival együtt 4 irodalmi, 2 népballadai változata van, 1 moldvai mondát is említenek még és 1845-ben *Gyulai* Pál is hallotta énekelni. (*Vargyas* 1976, II: 330—331.) Hiába minden egyidejűség, a 19. századi kopácsi változat és a korabeli népballadák között épp akkora a távolság, mint a 16. századi históriák és a 19. századi népballadák között! *Csőbrös* István nyilván nem ismerte a népballadai megfogalmazást, hanem írott forrásból vette át. Ez egyáltalán nem csodálható, hiszen ennek a vidéknek — a török hódoltság ellenére — évszázados irodalmi hagyománya és fejlett műveltsége volt. (*Baranyai* 1976: 27—217.)

A kopácsi változatnak a korabeli népballadától való nagy távolsága és bizonyított irodalmi eredete annál feltűnőbb, mivel a *Kopácsi-énekeskönyv*ben számos hiteles ének és népdal között egy alkalmi töredéket is találunk, melyben a *szőlőlopás* motívuma megegyezik a népballadai *Szilágyi és Hajmásiéval* (az irodalmi változatokból ugyanis nem derül ki: hőseink miért estek török fogságba?):

népballada:

— Pajtásom, pajtásom, kinyeres pajtásom!

Már hét esztendeje, hogy mű fogván estünk

Császár tömlécébe — két gerezd szőlőért ...

(MNGy I: 160. Székelyföld)

Kopácsi-énekeskönyv:

Gyilkoságra termett Kurtzola szigetye,
melyben egy Pajtásunk életét vesztete:
két fej szőlőért Mészáros meglüte. ..

(77. old.)

(A tolvaj katona meghal, a gyilkost a tisztek börtönbe vetik; a továbbiakban tehát már nincs közös vonás az idézett népballadával.) Joggal feltételezhető tehát, hogy *Szilágyi és Hajmási* történetének irodalmi és népköltészeti változata századokon keresztül élt egymás mellett; s hogy kettejük közül melyik az eredeti, azt ma még nem lehet eldönteni, legfeljebb a következő néhány adattal kiegészíteni.

Az ellenfél leánya kegyeinek megnyerése több évezredes népmesei (l. pl. *Arany János Rózsa és Ibolya* c. verses népmese-feldolgozásában) és népmondai, hitregei (pl. *Iaszónnak is Médeia* segít házassági ígéret fejében az aranygyapjú ellopásában, *Kerényi* 1977: 347—361.) közhely; ezek némelyikében további részletek is párhuzamba állíthatók: így az imént említett ókori görög *argonauták* mondájában megvan az ének és az énekes (Orpheusz) szerepe, a félreértésből adódó viadal és a fiatal feleség öngyilkossága is (*Kerényi* 1977: 350., 365.), bár mindezek még nagyon is távoli hasonlóságok.

A rabtartó leánya segítségével (fogságból) való szabadulásra már jóval több és közelebbi párhuzamot lelhetünk: a sort akár az ókori latin *Senecával* (*Controversie*, I. 6.) kezdhethetjük, de a 10. századi bizánci *Digenisz Akritasz*-mondakör és ennek valamivel későbbi nyugati megfelelője: a *Waltharius manu fortis* (Erőskezű Walter) is tartalmaz hasonló epizódot; a délszláv népköltészetből is már a 12. századtól vannak rá nyomok, a későbbiekben pedig bőszeges adatok (*Dávid* 1969: 115.); ez egyébként európai közhely, mely főként az arabokkal és a törökökkel küzdő népek körében volt népszerű. Ezek a különféle történetek azonban még nem tartalmazzák a nő miatti ellentétet és párbajt.

Ha nem is ennyire régi, de a népköltészetből majdnem hasonlóan bőszeges párhuzamot idézhetnénk a különféle szerelmi indítékú párbajokra, amikor a hősök (esetleg éppen testvérek, barátok) megküzdének egy nőért; e témát különösen a délszlávok kedvelik.

E két önálló és mégis rokon téma valószínűleg Magyarországon fonódott össze: a rabtartó leánya segítségével való menekülés és az érte vívott párbaj csak a magyar históriának és népballadának a tárgya. E két évezredes, nemzetközi téma azonban nemcsak egységesült, hanem magyar földön, valószínűleg már a 16. század első felében aktualizálódott is, és irodalmi formát öltött. (Lehetett ugyan egy korábbi vagy korabeli népköltészeti feldolgozása is, de ezt nem ismerjük; mindenesetre a leány önsiratása későbbi bujdosóénekeink és keserveseink közeli rokona.) Bár e verses história nem való eseményt dolgoz fel, mégsem egészen véletlen a helyszín és a két hős nevének szerepeltetése. Kutatóink kimutatták, hogy *Szilágyi Mihály*, *Mátyás* király nagybátyja, valóban volt török fogságban, és talán a vele szomszédbirtokos *Hajmási László* is. Azokban az időkben menekült Magyarországra a szultáni család egy ága is, leszármazottjuk *Császár Katalin* néven kötött házasságot. (*Thúry József* ItK 1893: 293.) Ha ezek az évszámok és események nem is kap-

csolódtak össze, arra mindenesetre elegendőknek bizonyultak, hogy valamivel *később* irodalmi-népköltészeti feldolgozásokba belekerüljenek.

A 16. századi *Szilágyi és Hajmási* verses história szerzőjét nem ismerjük, épp ezért *Szendrei Névtelen*ként szoktuk említeni. *Szendrő* (Szöndörő) várában írta ugyanis versét, és hivatkozik egy másik poétára, akinek azonban sem a műve, sem pedig a személye eddig nem ismert, sőt a *Szilágyi és Hajmási* egy *szlovák* nyelvű változata is magyarból való fordításnak bizonyult. Sokáig tartotta magát az a vélekedés, hogy a magyar *Szilágyi és Hajmási* talán *délszláv*ból való átdolgozás lehet, mivel *Szendrő* esetleg a Belgrád alatti *Smederevo*val azonos, és maga *Szilágyi Mihály* is különféle neveken (Svilojević, Svilojin Mihajlo stb.) a délszláv népköltészet egyik kedvelt hőse (Pável 1976: 48.); hasonló történeteket is — mint említettük — bőven találunk a délszláv népek költészetében. Egyelőre mégis azt kell mondanunk, hogy az egységesítés valószínűleg magyar földön zajlott le, mégpedig a 16. század első felében.

Szilágyi és Hajmási története tehát két szálból van összefonva, e szálak valóban a délszlávokhoz vezetnek. E közelségnek további bizonyítékai is vannak: *Szendrő* vára — nézetünk szerint — *csak* a dunai, Belgrád alatti *Smederevo* lehet, ahol egyébként *Hunyadi* is raboskodott, sőt később *Mátyás* király is megostromolta. (Dávid 1969: 121—122.) A kutatók *Nagyszombat* nevével eddig nem tudtak mit kezdeni, keresték a Balkánon (Bulgáriában, Szerbiában) és természetesen Magyarországon (a mai szlovák Trnava) is. Egyik sem fogadható el! Minden jel arra utal, hogy a török alatt elpusztult verőcei *Szombat*, teljesebb nevén *Szombathely* városáról (vö. Tálasi 1977: 41—42.) van szó, melyet „nagy” jelzővel is illethettek: *nagy Szombat*(hely). Csakis így érthető a 16. századi változatok egyik rejtélyes helye:

1561: 32: Harmincadokon / őket kérdözék, / hogy hova mennének?
Nagyszombat felé; / az *farkasokkal* / szerencsét
 [késértnek.]

A vitézek elterelésésképpen nyilván arra céloznak, hogy *Nagyszombat* felé menve a magyarokkal megívni; így próbálják magukat töröknek állítani. Feltevésünket a *kopácsi* változat is megerősíti, melyben a török földről való megérkezés *közvetlenül Nagyszombatba* történik, és az írásmód is állandó jelzőre vall:

32: s az kétt urfiak / egymástul válának...
 Szilágyi mihály / an *nagySzombatban* / Mikor beérének...

A kopácsi változat alapján tehát feltételezhetjük, hogy *Szilágyi és Hajmási* története két szálból van összefonva, az egységesítés valószínű-

núleg magyar nyelvterületen, 1526 előtt történt. Kézenfekvő a török hódoltság előtti Magyarország egyik leggazdagabb tartományára, *Szlavóniára* gondolni, közelebről pedig a *verőcei Szombathelyre*, melyet énekünk nagy jelzővel illet. Ezt a talán éppen *nagyszombati* verses előképet dolgozhatta át egy *Szendrő* (Smederevo) várában, török fogságban szormorkodó poeta, aki a 16. század közepén visszanyúlt egy magyar—dél-szláv viszonylatban egyaránt kedvelt mondakörhöz: a *Hunyadi* családéhoz, ill. a rokonságéhoz. Akárhogyan is van, minden név (Nagyszombat, Szendrő, Szilágyi, Hajmási, Császár Katalin stb.) és jel az akkori Dél-Magyarországra utal!

A kopácsi változatnak perdöntő jelentősége lehet: bizonyítja, hogy míg a délszláv szomszédságban a rabtartó fogságából való menekülés és a leányért vívott párbaj továbbra is két sínen futott, a magyarban viszont irodalmi és népköltészeti vonalon végképp megtörtént az egységesülés. Ez azt jelenti, hogy a *Szendrei Névtelen* műve, vagy valamilyen előképe döntő hatással volt a népballadákra. Valószínűleg továbbra is az irodalmi megfogalmazásnak kell elsőbbséget adnunk.

Különleges szerencse és a véletlenek összejárása, hogy oly sok hányattatás és pusztulás után Dél-Baranyában mégis fennmaradt egy 16. századi szöveg, és jó negyed évezreden át minden bizonnal füzetről füzetre öröklődött itt a magyar nyelvterület déli részén, ahol egykor talán keletkezett is, és amelytől még délebbre vagy nyugatabbra haladva, legközelebbi — délszláv — rokonai is vannak.

E *kopácsi* változat jelentősége idővel és a kutatás előrehaladásával tovább fog növekedni!

A FELHASZNÁLT ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM

Baranyai 1976

Baranyai Júlia: Vízbe vesző nyomokon. Fejezetek a Dráva-szög történetéből. (Szabadka)

Dávid 1969

Dávid András: A Mátyás király alakját idéző délszláv epikus énekhagyományról. In: A HITK I (1969), 1. sz. 97—124.

Fajcsek 1942

Fajcsek Magda: Hagyományossá vált mondatképletek középkori és XVI. századi verseinkben. Budapest.

Horváth 1976

Horváth István (szerk.): Balassi Bálint összes versei. A versek helyreállított eredeti sorrendjében közlésezi — In: Tanulmányok — Studije. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, IX (1976), 1. 151.

Itk

Irodalomtudományi Közlemények, Budapest

Kerényi 1977

Kerényi Károly: Görög mitológia. I. Történetek az istenekről és az emberiségről. II. Hérosz-történetek. (Budapest)

MNGy

Magyar Népköltési Gyűjtemény, Budapest

Pataky 1975

Pataky András: A kopácsi daloskönyv. In: MKÚ XXIV (1975) 8—15. sz.

Pável 1976

Pável Ágoston: Válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely.

RMKT

Régi Magyar Költők Tára, Budapest

Süpek 1971

Süpek Ottó: Balassi Bálint Katonaénekének számszimbolikus szerkezete. In: A Magy. Tud. Akad. Nyelv- és Irodalomtud.-i Osztályának Közl.-ei (1971), 3—4. sz. 443—449.

Tálas 1977

Tálas István: Kiskunság. Budapest

Vargyas 1952

Vargyas Lajos: A magyar vers ritmusa. Budapest. Vargyas 1976

Vargyas 1976

Vargyas Lajos: A magyar népballada és Európa, I—II. Budapest